

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

LEGAL SECURITY OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ENVIRONMENTAL JUSTICE

Краснова Ю.А., д.ю.н., доцент,
виконуючий обов'язки провідного наукового співробітника відділу проблем
модернізації господарського права та законодавства

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова» Національної академії наук України

Екологічна справедливість належить до однієї з передових концепцій розвитку сучасного суспільства в основу якої закладено рівний доступ людей, незалежно від національності, релігії, раси, матеріального статусу чи будь-якого іншого фактору до безпечного для життя і здоров'я довкілля. Встановлюється, що така мета може бути досягнута лише за умови, якщо держава гарантуватиме належний ступінь захисту від екологічних небезпек (екологічних ризиків) та рівний доступ до процесу прийняття рішень, що стосуються довкілля. В правовому полі такі гарантії, в першу чергу, пов'язують із необхідністю пришвидшеного впровадження екологічного верховенства права; побудові міцної національної правової бази, яка допоможе стимулювати справедливе і стає управління природними ресурсами, та доступності до інститутів екологічного правосуддя.

З'ясовано, що, зокрема, побудова міцної вітчизняної правової бази напряму залежить від якості нормотворчої діяльності та відповідності чинного Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вимогам сьогодення, включаючи питання розкриття сутності права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також повноти правового механізму його забезпечення на підставі чого внесено пропозицію щодо необхідності його удосконалення.

Враховуючи те, що головним показником забезпечення екологічної справедливості та права на безпечне для життя і здоров'я довкілля виступає рівень екологічного ризику, який держава має контролювати як на всій території в цілому, так і в окремих її регіонах зокрема, вноситься пропозиція щодо необхідності розробки єдиної політики щодо ранжування екологічних ризиків як за ступенем небезпечності, так і за зонами їх розповсюдження на території України, що дозволить визначати реальні показники забезпечення екологічної справедливості на території України. За умови, якщо такі показники будуть значною мірою відрізнятися (територіально чи регіонально), в роботі підтримується наукова позиція про необхідність запровадження спеціальних соціальних виплат мешканцям техногенно забруднених територій для урівноваження екологічної справедливості на всій території держави.

Ключові слова: екологічна справедливість, принцип справедливості, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, екологічний ризик, якість нормотворчої діяльності, соціальні виплати мешканцям техногенно забруднених територій.

Environmental justice belongs to one of the advanced concepts of the development of modern society, which is based on equal access of people, regardless of nationality, religion, race, material status or any other factor, to an environment safe for life and health. It is established that such a goal can be achieved only if the state guarantees an adequate degree of protection from environmental hazards (ecological risks) and equal access to the decision-making process related to the environment. In the legal field, such guarantees are primarily associated with the need for accelerated implementation of the environmental rule of law; building a strong national legal framework that will help stimulate fair and sustainable management of natural resources, and accessibility to environmental justice institutions.

It was found that, in particular, the construction of a strong domestic legal base directly depends on the quality of rule-making activities and compliance of the current Law of Ukraine "On Environmental Protection" with today's requirements, including the issue of revealing the essence of the right to an environment safe for life and health, and as well as the completeness of the legal mechanism for its provision, on the basis of which a proposal was made regarding the need for its improvement.

Considering that the main indicator of ensuring environmental justice and the right to an environment safe for life and health is the level of environmental risk, which the state must control both in the entire territory as a whole and in its individual regions in particular, a proposal is made regarding the need to develop a single policy regarding the ranking of environmental risks both by the degree of danger and by the zones of their distribution on the territory of Ukraine, which will allow determining the real indicators of ensuring environmental justice on the territory of Ukraine. Provided that such indicators will differ significantly (territorially or regionally), the work supports the scientific position on the need to introduce special social payments to residents of technologically polluted territories to balance environmental justice throughout the state.

Key words: environmental justice, the principle of justice, the right to an environment safe for life and health, environmental risk, the quality of regulatory activity, social payments to residents of technologically polluted territories.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки країни нерозривно пов'язаний з її відповідністю критеріям сталого розвитку, які зобов'язують міжнародну спільноту та держави вибудовувати чіткий правовий механізм взаємодії трьох складових принципу сталого розвитку – економічного, соціального та екологічного. І якщо «формування соціальної економіки неможливе без здійснення справедливої політики доходів, значного скорочення бідності, забезпечення зайнятості населення, вдосконалення структури організації праці та системи соціального страхування, розумної соціальної підтримки населення» [1, с. 300], то соціальна екологія та екологічна економіка мають включати в себе всі аспекти взаємодії суспільства і природи, особливо у сфері господарювання, що підтверджується п. г) ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2], який визначає одним із принципів охорони навколишнього природного середовища екологізацію матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях захисту довкілля,

використання та відтворення відновлювальних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій.

Лише при належній взаємодії цих трьох складових можливе забезпечення консенсусу або так званого принципу справедливості в основу якого покладено ідею рівності прав людини, а також гармонізації різних, у тому числі протилежних (конкуруючих) інтересів [3, с. 150].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних або окремих практичних аспектів правової природи принципу справедливості займався широкий спектр вітчизняних вчених, серед яких варто відзначити, роботи Т. В. Гардашук, Т. С. Гудіми, Р. А. Джабраїлова, О. Р. Зельдіної, Е. М. Лібанової, М. В. Менджул, О. С. Олійник, Д. О. Пилипенка, О. С. Скакун, В. М. Трубнікова, В. А. Устименка, Н. В. Федіної, Н. В. Шелевер та багато інших. Незважаючи на наявність значного теоретичного обґрунтування сутності принципу справедливості у праві, спостерігаємо лише поодинокі наукові доробки з питань розкриття сутності екологічної справедливості, як його

складової, які в цілому не розкривають сутність вказаного явища.

Метою статті є розкриття ключових аспектів такого правового явища, як принцип екологічної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Як відзначається в науковій літературі, принцип справедливості виступає основоположним принципом права, який має широке застосування, особливо в юридичній практиці [4], в тому числі і в сфері реалізації еколого-правових норм де цей принцип вже отримує спеціальне визнання як принцип екологічної справедливості [5].

На думку М. Белла, екологічна справедливість тісно пов'язана з соціальною справедливістю. Він вважає, що: «...в суспільстві не лише має місце нерівномірний розподіл наслідків екологічних проблем, а й сама соціальна нерівність є причиною виникнення екологічних проблем. Соціальна нерівність є одночасно наслідком і причиною забруднень, надмірного споживання, виснаження природних ресурсів, втрати природних біотопів, ризикованих технологій, швидкого зростання населення тощо [6, с. 2]. Саме тому вважається, що сучасне техногенне суспільство є найбільшим забруднювачем довкілля і водночас одним із об'єктів, які страждають від такого забруднення.

Так, наприклад, у звіті ООН про вплив на людину кліматичних змін [7], що був опублікований Глобальним гуманітарним форумом ще у 2009 році стверджувалось, що щорічно від наслідків змін клімату помирає близько 300 000 людей, а ще чотири мільярди вразливі до шкідливих побічних ефектів, таких як: посуха і нестача води; повені та інші екстремальні погодні умови; неврожай і відсутність продовольчої безпеки; зниження виробництва сільського господарства; втрата низинних земель та островів; опустелювання; втрата біорізноманіття і екосистемних послуг; розповсюдження різних вірусних захворювань (епідемій, епізоотій, епіфітотій). В той-же час, у зазначеному звіті черговий раз підтверджувалась інформація про те, що найбільшими забруднювачами довкілля виступають сільське господарство, промисловість і транспорт.

Тому, під екологічною справедливістю пропонують розуміти справедливе ставлення і важливу участь всіх людей, незалежно від раси, кольору шкіри, національного походження або прибутку, в розробці, реалізації та забезпеченні дотримання екологічних законів, правил і політики [8; 9]. Ця мета може бути досягнута за умови, якщо держава гарантує належний ступінь захисту від екологічних небезпек (екологічних ризиків) та рівний доступ до процесу прийняття рішень, що стосуються довкілля. Під екологічним ризиком, в даному випадку, пропонуємо розуміти багатоаспектне явище, яке певною мірою впливає на формування як власне особливого виду праводносин зі здійснення екологічно небезпечних видів діяльності та створення і функціонування системи екологічної безпеки, де він виступає у якості юридичного факту, так і на формування правових норм, вимог, нормативів, які формалізуються у відповідних положеннях про створення такої системи, визначають ефективність її функціонування через запровадження чітко визначених повноважень державних та інших органів щодо аналізу такого ризику, його оцінки, управління ним тощо, визначають систему прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб у цій сфері, а також формують мету і завдання державної політики щодо задоволення суспільного інтересу у справі попередження та усунення екологічних загроз природного та техногенного характеру, де він виступає об'єктом управлінських праводносин [10, с. 88–89].

Стратегія екологічної справедливості ПРООН 2022 року [11] передбачає, що для прискорення глобального руху до екологічної справедливості, країнам необхідно:

– глобальне пришвидшення екологічного верховенства права, що гарантуватиме волю держави, а також суб'єктів господарювання у повазі, захисті і реалізації людьми права

на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке виступає основою сталого розвитку;

– побудова міцної національної правової бази, яка допоможе стимулювати справедливе і стале управління природними ресурсами;

– доступні інститути екологічного правосуддя, тощо.

Така позиція пересікається з науковими підходами вітчизняних вчених у необхідності подальшої розбудови екологічної держави [12; 13; 14], шляхом формування правового механізму забезпечення екологічної безпеки, який дозволить належну реалізацію права людей на чисте і безпечне довкілля, що є невід'ємною складовою сучасного демократичного справедливого суспільства.

Однією зі значних подій останнього часу стало проголошення Генеральною Асамблеєю ООН у Декларації від 28 липня 2022 року [15] та Резолюції A/HRC/RES/52/23 від 4 квітня 2023 року [16] права на чисте, здорове та стале навколишнє середовище як права людини». Генеральна Асамблея підкреслила також, що «...право на чисте, здорове та стале навколишнє середовище пов'язане з іншими правами та чинним міжнародним правом» [17; 18]. Крім того, декларується, що «підтримка права людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище вимагає повного виконання багатосторонніх екологічних угод відповідно до принципів міжнародного екологічного права». Резолюція була прийнята 161 голосом «за», при цьому утримались 8 країн, і представлена як історичний крок у сфері захисту довкілля.

Однак зазначене право визнається не в юридично зобов'язуючих документах, що передбачали б відповідні механізми моніторингу їх виконання, а в інструментах «м'якого права», якими є названі вище Декларація та Резолюція. Як підкреслили деякі делегації, основними слабкими сторонами цього інструмента є те, що [19]:

– це рішення не бере до уваги звичайне формулювання міжнародного права в галузі прав людини;

– відсутній міжнародний консенсус щодо правової основи права людини на чисте, здорове та стале довкілля;

– визнання прав без належного розгляду та загального розуміння того, що саме становлять ці права, створює правову неоднозначність. Люди можуть не знати, чого вони можуть вимагати від держави, а держава не має чіткого розуміння стосовно змісту права, яке вона зобов'язана надати особі.

Якщо коротко, то з огляду на форму та зміст цього міжнародного інструмента виникає низка важливих сумнівів щодо наслідків та обсягу «права людини на здорове довкілля». Особливо актуальні питання пов'язані з тим, як міжнародні та національні судові органи мають тлумачити та застосовувати це право стосовно обов'язкових інструментів екологічного права – міжнародних екологічних договорів.

Створивши нові невизначеності, Декларація Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 2022 року та Резолюції A/HRC/RES/52/23 від 4 квітня 2023 року поштовхнули далекі від завершення дискусію про визнання права людини на здорове довкілля. І рішення про те, як реалізувати це право, буде й надалі прийматись у судових справах в кожному конкретному випадку окремо.

В той-же час, на думку прибічників теорії «здорового» довкілля, воно вважається таким за умови, що є незабрудненим і дозволяє споживання безпечних для здоров'я природних благ [20, с. 461–464]. Отже, здорове навколишнє середовище пов'язується з відносно чистими природними умовами і безпечністю використання (споживання) благ природи. Тобто, йдеться про прямиий зв'язок такого середовища з безпекою його використання для здоров'я людини. Стале ж здорове навколишнє середовище є свідченням його безпечності, а відтак, є важливою ознакою останнього, і тому виділення його в самостійну правову категорію недоцільне. До того ж, законодавче визначення

поняття «здоров'я» (стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів) вказує, що його носіями можуть бути будь-які біологічні істоти, в тому числі й людина. І тому досить сумнівним є застосування даного терміну при характеристиці навколишнього природного середовища [21, с. 208].

Виходячи з вищевказаного можна констатувати, що Декларацією Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 2022 року та Резолюцією A/HRC/RES/52/23 від 4 квітня 2023 року фактично закріплені ознаки безпечного для життя і здоров'я довкілля, яке виступає окремим суб'єктивним правом у вітчизняному законодавстві.

Зокрема, відповідно до ст. 16 Конституції України обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, який реалізується через виконання екологічної функції системою уповноважених на те органів державної влади.

Для досягнення мети і завдань екологічної політики держава має належним чином створити механізм реалізації і захисту екологічних прав і обов'язків громадян. Така реалізація та захист можливі не лише як факт їх формалізації в правових нормах, але й шляхом уточнення їх змісту з метою сприяння громадянам ефективно їх здійснювати. Тому для кращого розуміння суті та значимості екологічних прав та обов'язків громадян, доцільно брати до уваги теоретичні основи їх структури та змісту як суб'єктивної категорії.

Наприклад, у вітчизняному законодавстві закріплене право на безпечне для життя та здоров'я довкілля (право на екологічну безпеку) (ст. 50 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), яке теж має лише науковий зміст, відповідно до якого таке право включає в себе наступні права: а) кожен має право на чисте і якісне повітря, воду, продукти рослинного, тваринного походження; б) кожен має право на загальних засадах з метою своїх духовних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних, освітніх, наукових та інших потреб використовувати екологічно чисті природні ресурси. По факту використовуваних дій це право може бути або пасивним, або активним. Водночас, кожен має обов'язок використовувати своє право не порушуючи прав інших осіб, утримуватись від заборонених дій тощо. За умови виникнення небезпеки для здійснення такого права, в) кожен вправі вимагати відповідної поведінки від інших осіб, наприклад, вимагати припинити екологічно небезпечну діяльність, реалізуючи таку можливість, г) кожен вправі залучити на свій бік державний орган, який компетентний застосувати заходи до порушника (обмежити, тимчасово зупинити таку діяльність). У разі заподіяння шкоди д) кожен вправі вимагати компенсації її у повному обсязі. При цьому особа так само залуцає на свій бік відповідний державний орган [22, с. 16].

Однак виникає ряд ключових практичних проблем при реалізації зазначеного права, зокрема: 1) право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є основним у системі екологічних прав, тому всі інші екологічні права виступають засобами його забезпечення, або ж гарантіями, які розширюють межі його змісту (хоча в законодавстві це не відображено), а це вимагає залучення усього механізму засобів забезпечення екологічної безпеки, які сьогодні не систематизовані законодавчо; 2) відсутність фактичного досвіду обмеження, зупинення та припинення екологічно небезпечної діяльності на території держави з урахуванням існуючих рішень суду; 3) наявність методики компенсації екологічної шкоди, заподіяної життю і здоров'ю людини і громадянина; 4) наявність систематизованого нормативно-правового акту про ведення єдиної бази статистичних даних з питань якості навколишнього природного середовища.

Окреслені проблеми вимагають посилення ролі держави у врегулюванні питання забезпечення екологічної

безпеки, незважаючи на військовий стан, в якому Україна перебуває. Тим більше, що відповідно до п. 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [23] право на безпечне для життя і здоров'я довкілля не належить до категорії прав людини і громадянина, які можуть підлягати обмеженню на період дії воєнного стану. А відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [24] дія мораторію на контрольно-наглядову функцію органів державної виконавчої влади не застосовується у випадку наявності загрози правам, законним інтересам, життю та здоров'ю людини, а також довкіллю.

В такому разі, для формування екологічної справедливості та сучасної екологічної держави в Україні, важливого значення набуває питання якісної нормотворчої діяльності. В це питання входить і вимога щодо своєчасного оновлення вже існуючих нормативно-правових актів, серед яких головне місце посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», і розробка та прийняття нових, спрямованих на розширення та удосконалення існуючих законодавчих положень тощо.

Питання про якість нормотворчої діяльності не випадково піднімається в цій роботі, оскільки останнім часом спостерігається тенденція до прийняття нормативно-правових актів, до яких у громадськості виникає чимало зауважень.

Серед таких документів можна назвати і законопроект № 6004-д від 4 січня 2023 р. «Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля» [25].

Підтримуючи в цілому євроінтеграційну політику нашої держави в частині удосконалення екологічного законодавства, хотілося б привернути увагу на доцільність застосування відповідної назви у законопроекті. Вивчаючи сам зміст законопроекту стає одразу зрозумілим, що мова безпосередньо йде про врегулювання питання промислових викидів і скидів та розміщення промислових відходів, шляхом запровадження інтегрованого дозволу.

В пояснювальній записці до вказаного законопроекту говориться, що він розроблений з метою імплементації положень Директиви Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) [26].

Якщо вести мову про забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля то мова в законопроекті має йти не лише про промислові викиди і скиди забруднюючих речовин та розміщення промислових відходів, а й про фізичну та біологічну безпеку, які мають гарантуватися у різних сферах матеріального виробництва – в промисловості, транспорті, сільському господарстві, будівельній сфері тощо. Однак Директива 2010/75/ЄС не врегульовує такі види впливу на довкілля та життя і здоров'я громадян.

Крім того, законопроект № 6004-д не закріплює і не розкриває юридичні можливості, які надаються і гарантуються громадянам при реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: 1) можливість проживати у навколишньому середовищі, яке відповідає вимогам екологічної безпеки; 2) можливість звернутися за сприянням в реалізації права на безпечне довкілля до органів державної влади і місцевого самоврядування, до установ, організацій незалежно від форм власності, до компетенції яких належить вирішення порушення у зверненнях питань; 3) можливість вимагати від інших осіб дотримання правил забезпечення безпечного довкілля; 4) можливість у будь-який час звернутися до суду або захистити своє право на безпечне довкілля в інший спосіб, не забороненими законом засобами тощо.

Тому, на нашу думку, у вищенаведеному законопроекті має бути скоригована назва, у відповідності до мети, яка поставлена у ньому, а ось питанням конституційного забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля доречніше було б присвятити більше уваги в діючому Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», шляхом його розширення та доповнення, що дозволить пересічній особі самостійно усвідомлювати зміст окресленого права та можливі шляхи його захисту.

Говорячи про екологічну справедливість та право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, необхідно також пам'ятати, що головним показником їх забезпечення виступає рівень екологічного ризику, який держава має контролювати як на всій території в цілому, так і в окремих регіонах зокрема.

Відомо, що екологічний ризик може становити як природний, так і техногенний характер. І якщо їх розглядати з точки зору забезпечення екологічної справедливості або рівності людини і громадянина перед законом то, відповідно держава має кожному гарантувати безпечне для життя і здоров'я довкілля, тобто права, принаймні, на однаковий рівень екологічного ризику.

Натомість, враховуючи специфіку промислового навантаження України стає зрозумілим, що на її території не може одночасно забезпечуватися однаковий рівень екологічного ризику через те, що в східній Україні переважатимуть техногенні екологічні ризики, а в західній – природні, а це вже виступає однією з ознак екологічної несправедливості в національному масштабі і важливим питанням щодо рівномірного забезпечення екологічної безпеки на всій території держави.

В даному випадку, системи заходів забезпечення екологічної безпеки, передбаченої Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими нормативно-правовими актами виявляється недостатньо. Наприклад, недоречно вести мову про інтегрований екологічний дозвіл, якщо на певній території буде сконцентрована значна кількість промислових підприємств, оскільки такий дозвіл лише спростує діяльність суб'єкта господарювання, однак не вирішить питання техногенного навантаження на територію та здоров'я і життя людини.

В такому разі, доцільнішим виступає рівномірний розподіл техногенного екологічного ризику по всій території України. Однак такий захід, в існуючих умовах розвитку країни, вважається нереальним, оскільки потребує значних капіталовкладень для закриття або переміщення екологічно небезпечних об'єктів.

Законодавством передбачається й система заходів щодо переселення населення з техногенно уражених територій [27]. Проте, такі заходи застосовуються, переважно, лише

у випадках настання надзвичайних ситуацій, а не з метою піклування про здоров'я людей та майбутніх поколінь.

Тому, у випадку неможливості застосування вищезазначених правових заходів щодо зменшення впливу техногенних екологічних ризиків на довкілля та життя і здоров'я людей, підтримуємо наукову позицію про необхідність забезпечення досягнення екологічної справедливості, шляхом встановлення щомісячних виплат для населення, яке змушене мешкати на техногенно забруднених територіях [28]. Такі виплати можуть здійснюватися частково з коштів сплаченого екологічного податку, коштів, спрямованих на ліквідацію та локалізацію наслідків надзвичайних ситуацій. Вони можуть носити як тимчасовий так і постійний характер, в залежності від потенційної можливості подолання техногенного перевантаження певної території. Крім того, такі виплати стануть яскравим показником піклування держави за екологічну безпеку свого народу та його майбутне (відшкодування шкоди, заподіяної при порушенні такого права), а також одним із стимулів пришвидшення вирішення екологічних проблем в певному регіоні. Тим більше, що різновиди таких виплат сьогодні вже можна зустріти в ряді країн, зокрема, в Канаді [29], Німеччині, Україні [30; 31] та ін.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, приходимо до висновку, що в основу принципу екологічної справедливості покладено забезпечення державами рівної можливості доступу людей до безпечного для життя і здоров'я довкілля, яке має гарантуватися через такі першочергові заходи, як: 1) глобальне пришвидшення екологічного верховенства права, що гарантуватиме волю держави, а також суб'єктів господарювання у повазі, захисті і реалізації людьми права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, яке виступає основою сталого розвитку; 2) побудова міцної національної правової бази, яка допоможе стимулювати справедливе і стале управління природними ресурсами; 3) доступність інститутів екологічного правосуддя і т. ін.

Виходячи з того, що забезпечення рівної можливості доступу людей до права на безпечне для життя і здоров'я довкілля відбувається на підставі оцінки та належного розподілу екологічних ризиків, нагальними завданнями для України є, зокрема: 1) розробка єдиної політики щодо ранжування екологічних ризиків як за ступенем небезпечності, так і за зонами їх розповсюдження на території України; 2) удосконалення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в частині деталізації закріпленого у ст. 9 права на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 3) розробка законодавства щодо встановлення щомісячних виплат для населення, яке змушене мешкати на техногенно забруднених територіях за рахунок коштів сплаченого екологічного податку та коштів, спрямованих на ліквідацію та локалізацію наслідків надзвичайних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. 349 с.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
3. Горбатенко В.П. Справедливість як соціально-правова цінність. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 150–153.
4. Головченко О. Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині. *Віче*. 2012. № 20. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/3334/>.
5. Гудіма Т.С. Проблеми забезпечення принципу екологічної справедливості як фундаментальної засади сталого розвитку. *Економіка та право*. 2018. № 3 (51). С. 31–37.
6. Bell M.M. An Invitation to Environmental Sociology. London; New Delhi, 1998. 369 p.
7. The Anatomy of A Silent Crisis. *Climate Change. Global Humanitarian Forum*. Geneva. 2009. URL: <http://www.ghf-ge.org/human-impact-report.pdf>.
8. Environmental Justice. *United States Environmental Protection Agency*. URL: <https://www.epa.gov/environmentaljustice>.
9. Karen Bell. Achieving Environmental justice: A cross-national analysis. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/achieving-environmental-justice/A94DB186573D07B865E9DB46769363B3>.
10. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні: Дис... докт. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.06. Київ: Інститут економіко-правових досліджень НАН України. 2018. 490 с.
11. Environmental Justice: Securing Our Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment. UNDP. 2022. URL: <https://www.undp.org/publications/environmental-justice-securing-our-right-clean-healthy-and-sustainable-environment>.
12. Краснова М.В. Основи формування сучасної екологічної держави в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 3 (118). С. 51–56.

13. Костицький В.В., Костицька І.О. Конституційна екологічна держава. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2020. Випуск 4. С. 7–10.
14. Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: Автореферат дис... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.06. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Харків, 2017. 21 с.
15. UN General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment. A/76/L.75. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/436/72/PDF/N2243672.pdf?OpenElement>.
16. Resolution UN General Assembly A/HRC/RES/52/23 adopted by the Human Rights Council on 4 April 2023. *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G23/076/98/pdf/G2307698.pdf?OpenElement>.
17. Resolution 48/13. The human right to a clean, healthy and sustainable environment, adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?>
18. Open Element. For the analysis of its bases and precedents see Y. AGUILA, «The Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment: State of Affairs», IUCN, News and Event, 29 October 2021. IUCN. URL: <https://www.iucn.org/>
19. With 161 Votes in Favour, 8 Abstentions, General Assembly Adopts Landmark Resolution Recognizing Clean, Healthy, Sustainable Environment as Human Right. Seventy-Sixth Session, 97th meeting (AM) GA/12437, 28 July 2022. URL: <https://press.un.org/en/2022/ga12437.doc.htm>.
20. Сурілова О.О. Право на чисте і здорове навколишнє середовище в системі основних прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 461–464. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/91.pdf>.
21. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.
22. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: монографія / М.В. Краснова, Ю.А. Краснова. Київ: ФОРМ Ямчинський О.В., 2021. 148 с.
23. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
24. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
25. Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля: проект Закону України від 4 січня 2023 р. № 6004-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1601286>.
26. Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його контролю) від 24 листопада 2010 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/%202010_75_%D0%84%D0%A1.pdf.
27. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
28. Tarasenko D. The features of Ukraine's local environmental policy: social component of sustainable development. *European Science*. 2018. № 4. P. 129–134.
29. Latest Climate Action Incentive payments helping make life more affordable and fight climate change. Government of Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/news/2022/10/latest-climate-action-incentive-payments-helping-make-life-more-affordable-and-fight-climate-change.html/>
30. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>
31. Про статус гірських населених пунктів в Україні: Закон України від 15 лютого 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-%D0%B2%D1%80#Text>.